

ОБЛІК ТА КОНТРОЛЬ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ: ІСНУЮЧІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

© Москалюк Г.О., 2012

Проаналізовано стан дебіторської заборгованості на українських підприємствах, розглянуто проблемні питання обліку та контролю заборгованості підприємства, а також окреслено можливі напрями їх вирішення.

The article contains analysis of condition of receivables on Ukrainian enterprises, problems in accounting and control of receivables and possible means of its decision.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасних умовах господарювання одним з найбільш складних і суперечливих питань українського обліку можна вважати облік дебіторської заборгованості, що пов'язано із загостренням проблем неплатежів. На жаль, нині суб'єкти господарювання передусім вирішують власні проблеми замість виконання фінансових платіжних зобов'язань перед партнерами. Поглиблює платіжну кризу і нерегульованість бюджетної системи, що стосується несвочасної оплати державних зобов'язань, які здійснюються за рахунок бюджету. Певною мірою цей факт пов'язаний із впливом світової економічної кризи, проте в нашій країні негативні тенденції підсилюються ще й поганою організацією обліку та незадовільним станом контролю всередині підприємств за виконанням договірних зобов'язань.

Зрозуміло, що незалежно від причин виникнення дебіторської заборгованості уникнути її неможливо. Тому підприємству необхідно шукати способи ефективного управління дебіторською заборгованістю, зокрема вдосконалення бухгалтерського обліку взаєморозрахунків, організації ефективної та дієвої системи внутрішньогосподарського контролю тощо.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Дослідженням проблем організації обліку розрахунків з дебіторами у різні роки займалися такі вітчизняні науковці, як М.Д. Білик, Ф.Ф. Бутинець, І. Буфатина, Б.І. Валуєв, С.Ф. Голов, В.І. Єфіменко, В.М. Костюченко, М.В. Кужельний, Ю.Я. Литвин, О.В. Лишиленко, В.Г. Лінник, В.Я. Плаксієнко, В.В. Сопко, К.С. Сурніна, Н.М. Ткаченко та багато інших. Разом з цим, зазначимо багатоаспектність дослідження, зумовлену складністю і різноманітністю суб'єктів та об'єктів розрахунково-платіжних відносин. Все це зумовило суперечливий характер нормативних документів, а також вплинуло на рівень розробок окремих теоретичних і практичних аспектів бухгалтерського обліку та контролю дебіторської заборгованості.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасні умови господарювання потребують від керівництва українських підприємств вирішення цілої низки нерозв'язаних облікових проблем. Йдеться передовсім про:

- пошук ефективних шляхів управління заборгованістю;
- вдосконалення теоретичних і методичних аспектів класифікації та відображення заборгованості в обліку та звітності;
- невизначеність обліку протермінованої і безнадійної заборгованості та її рефінансування;
- впровадження ефективної системи внутрішнього контролю заборгованості;
- узгодженість українського обліку з положеннями МСФЗ;
- питання гармонізації обліку дебіторської заборгованості за ПСБО-10 [1] та податковим законодавством тощо.

Ці та інші аспекти обліку та контролю дебіторської заборгованості в Україні залишаються дискусійними та потребують подальших наукових досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження та розроблення практичних аспектів удосконалення практики обліку та контролю дебіторської заборгованості на промислових підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. В економічно розвинених країнах Заходу нормальною вважають частку дебіторської заборгованості в активах підприємства близько 20 %. Про такі показники на підприємствах України можна лише мріяти. Як свідчать статистичні дані, фактичний розмір дебіторської заборгованості на більшості вітчизняних підприємств не менший за 50 %. Зрозуміло, що на тлі зростання загальної суми дебіторської заборгованості підприємств у країні (рис. 1) ситуація критична.

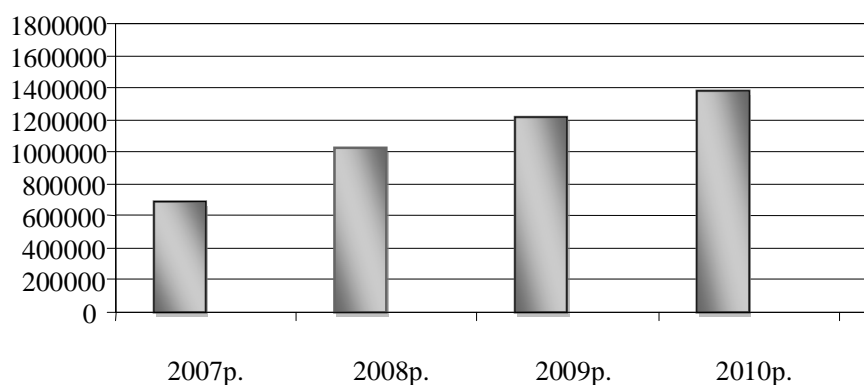

Рис. 1. Динаміка дебіторської заборгованості на підприємствах України у 2007–2010 роках

Все це вказує на необхідність оптимізації, мінімізації дебіторської заборгованості та подальшого наукового удосконалення управління нею, яке, на нашу думку, можливе лише через удосконалення окремих управлінських функцій, зокрема обліку та економічного контролю.

Розрахунки з контрагентами мають динамічний характер, а тому потребують постійного контролю і впливу з боку управлінського персоналу у загальній системі менеджменту підприємства. Ця діяльність нерозривно пов'язана з обробкою великих потоків економічної інформації, яка істотно залежить від ефективності системи обліку на підприємстві. Адже для нормального управління і функціонування потрібна достовірна і своєчасна інформація про стан дебіторської заборгованості, законність, підтверджувальність господарських операцій.

Отже, облік та контроль дебіторської заборгованості є одним з ключових завдань у вирішенні проблем, що виникають під час поточного управління підприємствами, зокрема з позиції оптимального співвідношення між ліквідністю та прибутковістю.

Облік та контроль тісно пов'язані, але, на нашу думку, доцільно окремо розглянути проблемні та дискусійні питання щодо дебіторської заборгованості в обліковому та контрольному контексті. Відтак на підставі аналізу можна окреслити основні напрями вирішення проблем в цій царині, що фактично існують на українських промислових підприємствах.

Розглянемо проблемні, на нашу думку, питання в обліку дебіторської заборгованості:

– Нормативно рекомендована форма бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості не враховує специфіки цього активу, що зумовлює наявність різних ознак його класифікації і велику кількість методів оцінювання. А рекомендовані для використання облікові реєстри не передбачають накопичення інформації про розрахунки з дебіторами різного рівня деталізації і узагальнення даних. Через це неможливо отримати інформацію про дебіторську заборгованість в обсязі й вигляді, достатньому та потрібному для управління та аналізу розрахунків з дебіторами, зокрема, аналізу заборгованості загалом з метою прогнозування ймовірності настання платіжної кризи, складання рекомендацій щодо її недопущення тощо. Отже, потребує доопрацювання та удосконалення нормативне забезпечення та організація обліку дебіторської заборгованості на підприємстві.

– Є невирішені проблеми відображення в обліку довгострокової дебіторської заборгованості, оцінки поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи та послуги. В обліку відсутня деталізація та співвідношення різних видів дебіторської заборгованості у загальній їх структурі. Ці питання методичного блоку облікової системи досі не вирішені.

– Проблеми зближення бухгалтерського обліку сумнівної та безнадійної дебіторської заборгованості та обліку її для цілей оподаткування. Хоча законотворці і наполягають, що із введенням у дію Податкового кодексу України [3] податковий облік максимально наближено до бухгалтерського обліку, але, як показує практика, проблеми їх взаємозв'язку, протиріч та розбіжностей залишилися і досі. Про це свідчать, наприклад, відмінності в порядку формування резерву сумнівних боргів у бухгалтерському обліку та обліку для цілей оподаткування, які дослідила О.М. Колеснікова [4].

– Як показали наші дослідження фінансової звітності 25 промислових підприємств Одещини, на практиці резерв сумнівних боргів не створюється приблизно у 80 % установ, хоч проблемну дебіторську заборгованість має кожна з них.

Виділимо, на нашу думку, проблемні питання у системі внутрішнього контролю дебіторської заборгованості:

1. Проблема оплати дебіторської заборгованості (рефінансування) та визначення допустимого рівня засобів, які вилучаються на дебіторську заборгованість. Нині промислові підприємства дуже невпевнено використовують основні форми рефінансування – факторинг, облік векселів, форфейтинг тощо, які могли б істотно прискорити трансформацію дебіторської заборгованості у грошові кошти.

2. Застосовувати у вітчизняних умовах традиційну за кордоном методику аналізу дебіторської заборгованості не завжди доцільно через відсутність необхідного обсягу вірогідної і доступної інформації щодо розрахунків з різними дебіторами. Крім цього, загальна криза неплатежів, характерна для сучасної української економіки, змушує сумніватися в об'єктивності, своєчасності й корисності результатів аналізу. За вітчизняними методиками неможливо однозначно оцінити стан дебіторської заборгованості, а також ступінь його впливу на фінансово-господарський стан підприємств.

3. Відсутність на більшості промислових підприємств структурного підрозділу чи особи, до обов'язків, якого(ї) входив би всебічний контроль за станом системи обліку на підприємстві. Йдеться про відділ внутрішнього контролю (аудиту), структуру, завдання та функції якого визначає кожне підприємство, зважаючи на особливості власної діяльності. До основних завдань такого відділу, серед іншого, входило би здійснення контролю за проблемною дебіторською заборгованістю.

В економічній літературі дають подібні рекомендації. Наприклад, М.Д. Білик пропонує створити відділ спеціально для контролю за дебіторською заборгованістю [5, с. 34–35]. Такий крок, на думку автора, повинен посилити контроль за заборгованістю та сприяти її зменшенню. Не спростовуючи самої ідеї створення подібного підрозділу, ми допускаємо його існування. Але, щоб уникнути перенасичення кадрами, перевитрачання різних ресурсів, потрібно обов'язково обґрунтувати доцільність створення цілої служби. Це можливо лише у разі необхідності на великих підприємствах. І для цього треба виконати певні розрахунки, детально проаналізувати стан та обсяги дебіторської заборгованості, визначити структуру проблемних боргів, зіставити витрати на створення та функціонування відділу з очікуваними результатами від його роботи, підібрати відповідні кадри тощо. Унаслідок таких дій має сформуватися рішення керівництва стосовно того, чи доцільно створювати цілий відділ, чи вистачить однієї (декількох) особи для координації дій відповідного персоналу у загальному, єдиному відділі внутрішнього контролю (аудиту) підприємства.

4. Необхідно розробити пакет робочих документів контролера для організації ефективного процесу контролю дебіторської заборгованості. Така документація повинна відповідати об'єктивним умовам функціонування та специфіки діяльності підприємства, а також уможлилювати отримання усієї необхідної достовірної інформації про стан об'єкта та зіставлення її з плановими (нормативними).

Вважаємо, що для вдосконалення системи обліку та контролю дебіторської заборгованості можна рекомендувати:

1. Розробити комплекс заходів щодо:

– по-перше, пошуку можливостей збільшення кількості покупців і замовників підприємства з тим, щоб зменшити масштаб ризику несплати боргів;

– по-друге, постійного моніторингу потенційних дебіторів (оцінювання фінансового стану та платоспроможності, ринкової репутації, іміджу тощо).

2. Створювати резерв сумнівних боргів та виробити порядок його визначення в обліковій політиці підприємства.

3. Своєчасно здійснювати контроль за співвідношенням дебіторської і кредиторської заборгованості. Значне перевищення фактичної дебіторської заборгованості створює загрозу фінансовій стабільності підприємства і робить необхідним залучення додаткових джерел фінансування. Також доводиться впроваджувати в практику управління лімітування дебіторської заборгованості як у загальних обсягах, так і у розрахунку на одного дебітора (існуючого чи потенційного) і періодично переглядати граничні суми. При цьому потрібно визначити оптимальний розмір дебіторської заборгованості, яка б надлишково не іммобілізувала фінансові ресурси підприємства і не створювала б перепон для забезпечення безперебійного процесу постачання, виробництва, реалізації та розрахунків підприємства за своїми зобов'язаннями.

4. Контролювати стан розрахунків з дебіторами, зокрема за протермінованими заборгованостями, своєчасно виявляючи такі види дебіторської заборгованості, які є недопустимими для підприємства (наприклад, протермінована заборгованість контрагентів понад три місяці). Для організації контролю можна використати робочий документ контролера «Результати перевірки даних про реалізацію продукції для окремих покупців» (табл. 1).

Таблиця 1

**Результати перевірки даних про реалізацію продукції для окремих покупців
за _____ 20__ року**

№	Покупець					Кількість замовлень	Інформація про реалізацію продукції									Кореспонденція рахунків				Інформація про оплату			Примітки		
	назва	країна	місто	прізвище менеджера	дата початку взаємин		договір поставки			видатковий документ			податкова накладна			за даними підприємства		за даними перевірки		дата		№ платіж. документу		сума, грн.	
							дата	№	сума, грн.	дата	№	сума, грн.	дата	№	сума, грн.	дебет	кредит	дебет	кредит	за договором	фактично				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	

Посада, ПІБ перевіряючого _____

Запропонований у табл. 1 документ дає змогу:

– по-перше, акумулювати дані про своєчасність відвантаження продукції, оформлення первинних документів, відображення в обліку;

– по-друге, аналізувати стан розрахунків з дебіторами разом із виявленням різної за строками непогашення заборгованості;

– по-третє, сформулювати висновок щодо доцільності подальшої роботи з певним покупцем на підставі попередніх поставок і своєчасності його оплати тощо.

5. Систематично проводити інвентаризацію заборгованості. Підприємство має розробити схему заходів для інвентаризації розрахунків із покупцями, наприклад, у такий спосіб, як на рис. 2. Дотримуючись запропонованої схеми, пропонуємо форму документа (табл. 2), за допомогою якого можна виявити фактичний стан розрахунків для окремих дебіторів, здійснити його аналіз та своєчасно реагувати на можливі відхилення. Унаслідок цього підприємство активізує роботу відповідної служби щодо повернення наявних боргів і уникнення потенційних у майбутньому.

Для контролю за правильністю проведення та організації інвентаризацій розрахунків з дебіторами можна використовувати робочий документ контролера «Тест контролю правильності проведення інвентаризації» (табл. 3), який дасть змогу узагальнити інформацію про порушення,

виявлені на підприємстві під час організації та проведення інвентаризацій. Згодом цей документ може допомогти вжити відповідних заходів щодо усунення виявлених недоліків і відхилень.

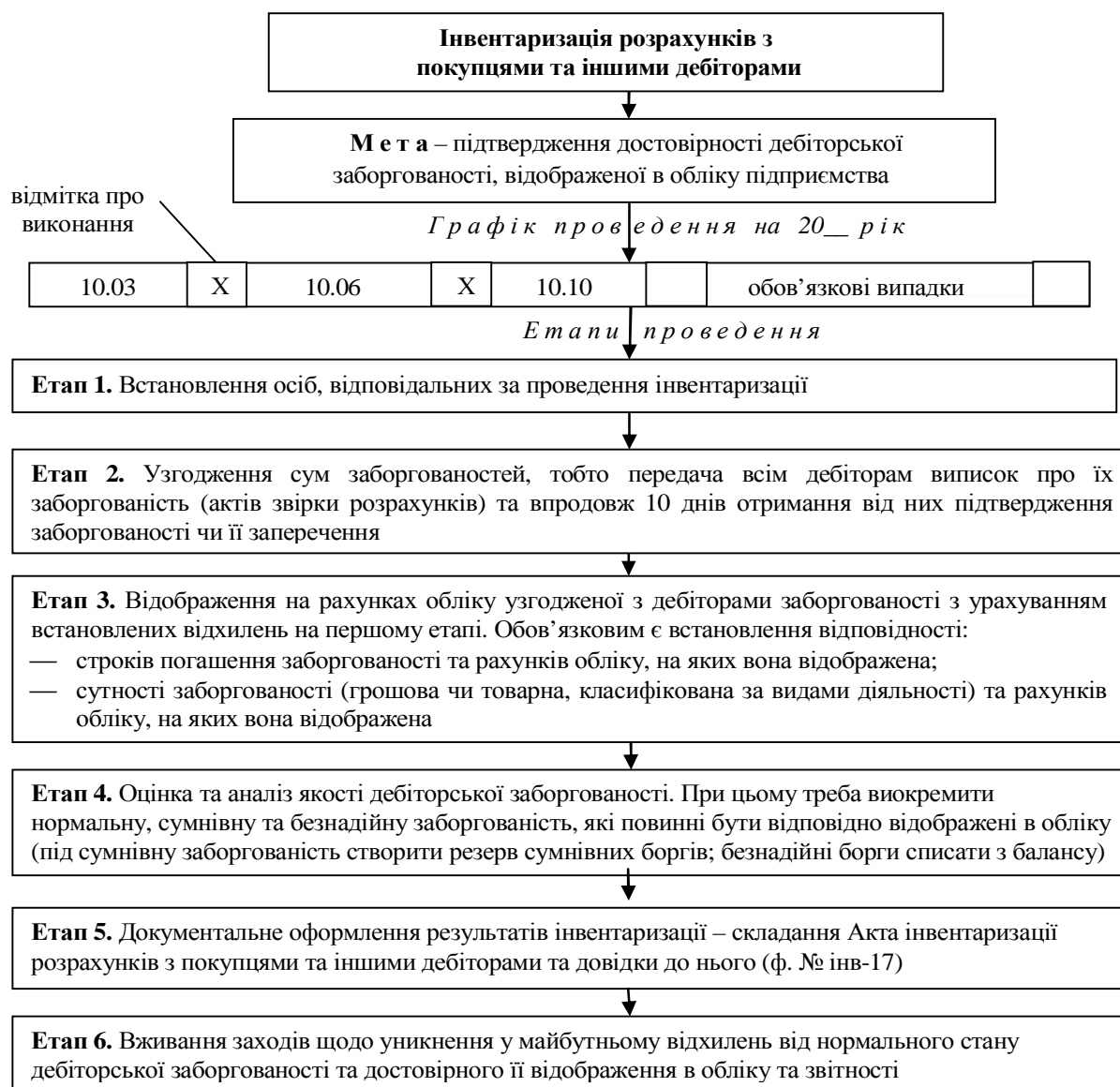

Рис. 2. Схема заходів для інвентаризації розрахунків з дебіторами

Таблиця 2

Аналіз дебіторської заборгованості для окремих дебіторів

№ з/п	Назва дебітора	Фактичний стан дебіторської заборгованості					Виставлені претензії					Кількість протермінованих місяців оплати						Примітки
		дата виникнення	вид (аванс, бартер, забезпечена векселем тощо)	сума, тис. грн	документ (назва, №)	за які цінності	дата	документ	результат (визнані відхилені)	кореспонденція		0 - 1	1 - 3	3 - 6	6 - 9	9 - 12	поверх 12	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19

Тест контролю правильності проведення інвентаризацій розрахунків із дебіторами

№	Елемент вибірки	Порушення (+ / -)											Примітки
		інвентаризації розрахунків взагалі не проводяться	відсутність підписів членів інвентаризаційної комісії у документації	достовірність виправлень не підтверджена підписами членів комісії	відсутність необхідних реквізитів у зазначених розрахункових документах дебіторів	відсутність прописом кількості натуральних показників	акти звірок з дебіторами, що додаються до актів інвентаризацій не містять обов'язкових реквізитів чи взагалі відсутні	складені інвентаризаційні описи не відповідають встановленим вимогам	відсутність відображення результатів інвентаризацій (відхилень) в обліку	відсутність виділення заборгованості за строками непогашення	неправильне відображення у звітності, зокрема, наведена заборгованість не розгорнута у балансі	інше	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14

Посада, ПІБ перевіряючого _____

6. Створення відділу внутрішнього контролю (аудиту) чи, якщо він наявний, то відокремлення особи (сектору) у відділі, у відповідальність якої входив би контроль за сумнівною та безнадійною заборгованістю. Серед іншого до його завдань слід віднести усі запропоновані вище заходи щодо покращення системи управління, зокрема контролю дебіторської заборгованості.

Висновки і перспективи подальших розробок. На підставі проведеного дослідження можна зробити такі основні висновки.

1. Сьогодні склалася ситуація, коли на підприємствах ураховуються величезні суми дебіторської заборгованості, а заходи керівництва щодо її погашення залишаються неефективними та не дають потрібного результату. Отже, не виникає сумніву щодо необхідності подальших пошуків удосконалення системи управління дебіторською заборгованістю загалом і, зокрема, обліку та контролю.

2. Подолати проблеми в обліку та контролі дебіторської заборгованості можна за допомогою: створення резерву сумнівних боргів, моніторингу потенційних дебіторів, систематичного проведення інвентаризації розрахунків, відокремлення особи чи сектора у відділі внутрішнього контролю, відповідального за стан розрахунків із дебіторами тощо.

3. У роботі запропонована схема заходів для проведення інвентаризацій розрахунків, а також форми робочих документів контролера щодо організації внутрішнього контролю дебіторської заборгованості на підприємстві.

Вважаємо, що запропоновані у статті практичні рекомендації поліпшать систему обліку та контролю дебіторської заборгованості на підприємствах України.

Напрямом подальших розробок може бути удосконалення гармонізації обліку дебіторської заборгованості за ПСБО та податковим законодавством.

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість», затв. Наказом Міністерства фінансів України від 08.10.99 р. № 237 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0725-99> 2. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua> 3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-IV: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua> 4. Колеснікова О.М. Проблемні питання обліку

резерву сумнівних боргів в контексті Податкового кодексу України // *Ефективна економіка [Електронний ресурс]*. – Режим доступу: [http://www.economy.nayka.com.ua/index.php? Operation=1&iid=772](http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?Operation=1&iid=772) 5. Білик М.Д. Управління дебіторською заборгованістю підприємств // *Фінанси України*. – 2003. – № 12. – С. 24–36.

УДК 657.6:65.016.8](477)

Н. В. Москаль

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра обліку і аудиту

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА АУДИТУ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ КРИЗОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ТОРГІВЛІ

© Москаль Н.В., 2012

Розглянуто суттєві аспекти організації та методики початкової, дослідної та завершальної стадій аудиту фінансової звітності, об'єктом якого є кризові підприємства торгівлі.

The scientific article consider the essential aspects of organization and methods process of auditing of financial accounting. The objects of auditing are crises trades enterprises.

Постановка проблеми. Сучасний стан економіки України характеризується негативними явищами, зумовленими світовою фінансовою кризою. Упродовж попередніх трьох років більшість підприємств зіткнулись з такими негативними тенденціями, як скорочення обсягів збуту, зростання розмірів заборгованості, зниження ліквідності та платоспроможності. Зросла частка підприємств, фінансовий стан яких можна охарактеризувати як кризовий. Негативний вплив економічної кризи позначається передовсім на торговельних підприємствах. Скоротилися обсяги реалізації, запаси товарів накопичилися на складах. Існує необхідність та потреба у проведенні аудиту таких підприємств. Необхідність зумовлена вимогою законодавства щодо обов'язкового аудиту річної фінансової звітності певних груп суб'єктів господарювання. Потреба в аудиті кризового підприємства виникає, якщо зацікавлені особи розглядають аудит як важливу передумову виходу підприємства з фінансової кризи.

Виділення кризових підприємств в окрему групу об'єктів аудиту та визначення аудиту кризових підприємств як окремого виду аудиторських послуг, на нашу думку, є необхідним. Частина суб'єктів господарювання, які зобов'язані відповідно до законодавства проходити щорічний аудит фінансової звітності, перебувають у фінансовій кризі. Тобто аудит таких кризових підприємств існує в аудиторській практиці. Поряд із цим теоретичні та методологічні дослідження аудиту кризових підприємств, на нашу думку, є недостатніми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи організації та методики аудиту загалом добре висвітлено у монографіях і посібниках О. А. Петрика, В. С. Рудницького, Н. І. Дорош, В. Ф. Усача, М. Т. Білухи. Більшість вітчизняних та зарубіжних науковців вживають термін «організація аудиту», проте не подають його визначення. На думку М. Т. Білухи, організація аудиту – це сукупність визначених елементів, скерованих на раціональне виконання аудиторського процесу. [1]. А. Д. Шеремет та В. П. Суйц окреслюють організацію аудиту як тривалу процедуру, що передбачає визначення стратегії аудиту, планування застосування цієї стратегії та контроль практичного ведення аудиту [2]. Отже, можемо підсумувати: організація аудиту спрямована на забезпечення раціонального виконання аудиту; організація аудиту складається з окремих елементів.

У наукових джерелах немає єдиного підходу до визначення методу та прийомів аудиту. В.Ф. Усач пропонує таке визначення методу: метод – це прийом дослідження, який визначає підхід до об'єктів, що досліджуються, тобто шлях наукового пізнання і встановлення істини, та поділяє методи аудиту на загальнонаукові та власні [3]. На думку В.С. Рудницького, метод аудиту – це сукупність прийомів, за допомогою яких оцінюють стан об'єктів, що підлягають дослідженню [4].